

III. TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Türkçede seslerin birleşerek heceleri, hecelerin de birleşerek sözcükleri oluşturduğunu biliyoruz. Birleşmenin gerçekleşmesi seslerin belli bir düzen içinde bir araya gelmesiyle mümkündür. Seslerin bir araya gelmeleri de gelişigüzel değil, özelliklerine bağlı olarak gerçekleşir. Dolayısıyla anlamlı bir ses birliği olan sözcüğün yapısını da seslerin bir araya geliş biçimi belirler.

Her dil, gerek o dildeki seslerin niteliği, gerekse seslerin kullanılışı bakımından farklılık taşır. Sadece başka aileden olan diller arasında değil, akraba diller, bir dilin lehçeleri arasında da ses farklılıkları görülür. Bunun anlamı şudur: Her dilin kendisine özgü bir ses düzeni vardır.

Bugün dilimizde kullandığımız sözcükler Türkçe ve Türkçeleşmiş yabancı kökenli sözcükler şeklinde ikiye ayrılır. Türkçe, kendi ses düzenine yabancı asıllı sözcükleri de uydurmuştur.

Ses düzeni bakımından Türkçe sözcüklerde görülen başlıca özellikler şunlardır:

1- Türkçe sözcüklerde büyük ünlü uyumu vardır.

Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık - İncelik Uyumu)

Türkçede bir sözcüğün ilk hecesindeki ünlü, kalın ise ondan sonra gelen hecelerdeki ünlüler de kalın, ince ise ondan sonraki heceler de ince ile devam eder. Türkçenin en eski kurallarından olan bu olaya, büyük ünlü uyumu ya da kalınlık incelik uyumu adı verilir.

aşağıda	altıncı	sırasında	sonuçta	başladığı
gözlükçüye	gönderilmiş	evlerinde	birisi	yeşillikler

Türkçede sözcüğün son hecesindeki sese göre, kalın ve ince ünlü bulunan ekler gelir.

ağaçlarda	gözlemler	okuyunca	düşününce
-----------	-----------	----------	-----------

Ancak “-yor, -ken, -ki, -leyin, -layın, -mtrak, -daş ve -gil” ekleri tek şekilli olduğu için eklendiği sözcükler büyük ünlü uyumu dışında kalabilir.

Geliyor	buradaki	okurken	anlatmışken
meslektaş	sabahleyin	mavimtrak	dayımgil

Bitişik yazılan birleşik sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz.

Çanakkale	elebaşı	akşamüstü
-----------	---------	-----------

Zaman içinde ses değişimine uğrayan bazı Türkçe sözcükler bugün için uyum dışı kalmıştır. “Hani, hangi, dahi, inanmak, elma, anne, kardeş” gibi büyük ünlü uyumuna aykırı sözcüklerin aslının “kanı, kangı, takı, inanmak, alma, ana ve kardaş” olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu özelliklerin dışında kalan ve büyük ünlü uyumuna uymayanlar yabancı kökenli sözcüklerdir.

2- Türkçe sözcüklerde küçük ünlü uyumu vardır.

Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu)

Türkçe sözcüklere düz ünlülerden sonra düz ünlülerin (a, e, ı, i), yuvarlak ünlülerden (o, ö, u, ü) sonra da dar –yuvarlak (u, ü) veya düz – geniş (a, e) ünlülerinin gelmesi kuralıdır.

Türkçe sözcüklerde geniş – yuvarlak “o, ö” sesleri sadece ilk hecelerde bulunur. İlk heceden sonraki hecelerde geniş – yuvarlak ünlü bulunan sözcükler, ya yabancı asıllıdır veya birleşik sözcüktür:

koro	beton	başiboş	başkomutan
------	-------	---------	------------

Düzlük – yuvarlaklık uyumu son dönemlerde kural haline gelmiş bir uyumdur. Dolayısıyla küçük ünlü uyumuna uymayan sözcükler de vardır:

avutmak	çamur	kılavuz	yavuz
yağmur	tavuk	kavun	karpuz

3- Türkçeye girmiş yabancı kökenli sözcüklerde uzun â, î, û sesleri, anlam karışıklığını gidermek için uzun olarak söylenir. Bugün Türkçede sınırlı sayıda sözcükte uzatma işareti kullanılmaktadır. Hala – hâlâ, adet – âdet gibi.

hala	hâlâ	hal	hâl	yar	yâr
------	------	-----	-----	-----	-----

4- Türkçe sözcüklerde “o ve ö” sesi yalnız ilk hecede bulunur.

Bu nedenle ilk heceden sonraki hecelerde “o, ö” ünlülerinin bulunduğu sözcükler yabancı kökenlidir.

doktor	balon	horoz	sigorta
motor	maydanoz	koro	kozmopolit

Yalnız “-yor” eki bu kuralın dışındadır; çünkü “-yor” ekinin aslı “yorır” sözcüğüdür. Zamanla “-ır” hecesi düşünce “yorır” kelimesi “-yor” şeklinde eklenmiş, ancak kök sesini korumuştur.

geliyor	okuyor	çalışıyor	yazıyor
---------	--------	-----------	---------

5- Türkçe sözcüklerde “f, h ve j” sesleri yoktur. Ancak yansıma sözcükler bu kuralın dışındadır.

Türkçede j sesi taşıyan sözcükler yabancı dillerden girmiştir. Konuşma dilinde yabancı kökenli sözcükteki bu “j” sesi, genellikle “c” li şekilde söylenir.

jandarma   candarma   jilet   cilet   jokey   cokey

Türkçede f ve h sesleri yalnızca ünlemlerle, ses taklidine dayanan sözcüklerde görülür.

of   fısıltı   fıkırdamak   fokurdamak
oh   hışırtı   hırıltı   horlamak

Bunların dışında kalanlar yabancı kökenli sözcüklerdir:

fiil   faal   fakir   fasıl   hafta   hüzün
haber   fayda   mehtap   hüküm   misafir   insaf

Bazı Türkçe sözcüklerde görülen “f” sesinin aslı “v” şeklindedir:

övke   öfke   yuvka   yufka   uvak   ufak

6- Türkçe sözcüklerin başında “c, ğ, l, m, n, r, v, z” sesleri yansıma sözcüklerin dışında bulunmaz.

mırıltı   melemek   mışıl mışıl   ninni
vızır vızır   vicır vicır   vınlamak   cıvıl cıvıl

Ancak Türkçeleşmiş yabancı kökenli sözcüklerin başında ise bu sesler çok sayıda vardır:

cahil   cebir   cömert   lazım   lezzet
mavi   mersi   mektep   nezle   ruh
rapor   zavallı   zengin   vasıf   vezin

7- Türkçede sözcük sonlarında “b, c, d, g” sesleri bulunmaz.

Türkçede sözcük sonunda bulunmayan “b, c, d, g” sesleri süreksiz p, ç, t, k sertlerine dönüşür:

kitab   kitap   hesab   hesap   tac   taç
ilac   ilaç   burc   burç   cild   cilt
derd   dert   reng   renk   aheng   ahenk

Bugün isim karşılığı olarak kullanılan “ad” sözcüğün aslı da “at” şeklindedir. Ancak anlam karışıklığını gidermek için “ad” şeklinde yazılıp söylenmektedir.

8- Türkçe sözcüklerde sona gelen “p, ç, t, k” ünsüzleri iki ünlü arasında kalınca yumuşar ve p - b, ç- c, t – d, k – g, ğ olur.

kitap	kitabı	dip	dibi	dolap	dolabı
ağaç	ağaca	sevinç	sevinci	genç	genci
yurt	yurdu	tat	tadı	umut	umudu
tabak	tabağı	çocuk	çocuğu	kayık	kayığa

Ancak iki ünlü arasında kaldığı halde tek heceli veya yabancı kökenli olduğu için bu kurala uymayan örnekler de vardır:

ip	ipi	hap	hapı	bırak	bırakır
ek	ekin	sepet	sepete	süt	sütü
aç	açık	top	topa	iç	içim

9- Türkçe sözcüklerde bir hecede iki ünlü yan yana gelmez. Ancak, diftong olarak da adlandırılan iki ünlünün yan yana bulunması olayı, Türkçeleşmiş yabancı kökenli sözcüklerde görülür:

kuaför	kaos	realizm	reis	fuar
arkeolog	ait	kanaat	ziraat	aile

10- Türkçe sözcük köklerinde ikiz ünsüz yan yana bulunmaz.

Türkçede “elli, gömme, ıssız, anne (ana)” gibi birkaç örnek dışında kök durumundaki sözcüklerde ikiz ünsüz yoktur. Bu az sayıdaki örnek de çeşitli ses olayları sonucu ortaya çıkmıştır. Türkçe sözcüklerde ikiz ünsüzlere, köklerle eklerin birleştiği durumlarda karşılaşılmaktadır.

yol	yol-luk	ses	ses-siz
yut-	yut-tum	bık-	bık-kın

Ancak Türkçeye geçmiş sözcük köklerinde çift ünsüz bulunmaktadır:

şeffaf	şiddet	kıssa	müddet
hakkı	bakkal	hiddet	zimmet
hatta	müddet	millet	hisse

11- Türkçe sözcüklerde başta çift ünsüz bulunmaz. Aşağıdaki sözcükler yabancı kökenli Türkçeleşmiş sözcüklerdir.

granit	grev	gravür	gramer	plan
kreş	kriz	kravat	kral	kraliçe

YARARLANILAN KAYNAKLAR :

- Ahmet Topaloğlu, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1989.
- Atilla Özkırımlı, **Dil ve Anlatım**, Ankara 1994.
- Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil II**, Ankara 1980.
- Doğan Aksan, Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel, **Sözcük Türleri**, TDK yayınları, Ankara 1980.
- Fuat Bozkurt, **Türkiye Türkçesi**, İstanbul 1995.
- Faruk kadri Timurtaş, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul 1990.
- Hasan Eren, **Türkçede-mm-/mb-Dissimilation'u**, TDAY Belleten, Ankara 1959.
- Hayati develi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve uyumları**, Ankara 1995.
- Haydar Ediskun, **Yeni Türk Dilbilgisi**, İstanbul 1963.
- İskender Pala, **Türkçe Kültürü**, İstanbul 1994.
- Kemal Yavuz, Nejat Birinci, Kazım Yetiş, **Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri**, İstanbul 2001.
- M. Ata Çatıkkaş, **Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu**, İstanbul 1996.
- Musa Duman, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. yüzyılda Ses değişimleri**, Ankara 1995
- Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul 1995.
- Mecdut Mansuroğlu, **Türkiye Türkçesinde Ses Uyumları**, TDAY Belleten 1959, Ankara 1959, s. 81-93.
- Muharrem Ergin, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul 1986.
- Mustafa Özkan, Osman Esen, Hatice Turan, **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, İstanbul 2001.
- Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, TDK yayınları, Ankara 1981.
- Nevin Selen, **Söyleyiş Sesbilimi Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi**, TDK yayınları, Ankara 1979.
- Ömer Demircan, **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni Türkiye Türkçesinde Sesler**, TDK yayınları, Ankara 1979.
- Recep Toparlı, **Türk Dili**, Erzurum 1992.
- Sermet Sami Uysal, **Türkçe Anlatım Yöntemleri**, İstanbul 1990.
- Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, İstanbul 1966.
- Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1986.
- Tuncer Gülensoy, **Türkçe El Kitabı**, Ankara 1998.
- Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu**, Ankara 2000.
- Vecihe Hatiboğlu, **Türkçenin Sözdizimi**, TDK. Yayınları, Ankara 1972.
- Vecihe Hatiboğlu, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, TDK yayınları, Ankara 1969.
- Vecihe Hatiboğlu, **Pekiştirme ve Kuralları**, TDK yayınları, Ankara 1973.
- Vecihe Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, TDK yayınları, Ankara 1974.
- Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992.